

МІЖ НІКЕЄЮ ТА РИМОМ: КОРОНАЦІЯ ДАНИЛА РОМАНОВИЧА У СВІТЛІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ І ДИНАСТИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИХ КНЯЗІВ

В оповіданні Галицько-Волинського літопису, присвяченому коронації князя Данила Романовича, є згадка про його матір, яка, за словами літописця, змогла переконати сина, що раніше неодноразово відкидав пропозиції про коронування, прийняти королівський вінець від папи: “Він [Данило – О. М.], однак, не хотів [коронуватися], та переконала його мати його, і Болеслав, і Семовит, і польські бояри...”¹. Як бачимо, вплив матері на рішення Данила був настільки великим, що літописець вважає його чи не головною причиною згоди князя і ставить вище від впливу польських союзників, які обіцяли військову допомогу проти татар, якщо відбудеться коронація.

Чим пояснити цю вирішальну роль княгині-матері в коронуванні Данила? Що спонукало “велику княгиню Романову”, що тихо доживала свого віку в монастирі, востаннє вийти на політичну сцену і висловити свою позицію після багатьох років цілковитого мовчання?

Важливу роль княгині в цій ситуації історики відзначали неодноразово, проте досі вона не вивчена, а причини, що спонукали висловитися за коронацію сина, – не розкритими. Втім, окремі спроби з'ясувати мотиви, все ж, робилися. Однак вони привели до зовсім протилежних результатів, які заперечують один одного.

Так, на думку Михайла Грушевського, мати Данила ратувала за коронацію, бо їй, “як католицькій принцесі, не могла не бути приємною перспектива королівського титулу”². Єронім Граля вважав княгиню-вдову православною, вона обстоювала коронацію, позаяк це було в інтересах її грецьких родичів – впливового клану Каматирів, що підтримував політичну орієнтацію нікейського імператора на союз із папою³.

Що ж змусило Данила прислухатися до матері і погодитися з її аргументами? Це питання також поки без відповіді. Дослідники обмежуються

¹ “Оному же одинако не хотящу, и убе-
ди его мати его, и Болеслав, и Семовит,
и бояре Лядские...”: Ипатьевская лето-
пись // Полное собрание русских летописей
(далі – ПСРЛ). – Москва, 1998. – Т. 2. –
Стб. 827.

² Грушевський М. Історія України-Руси.
– Київ, 1993. – Т. 3. – С. 72.

³ Grala H. Drugie małżeństwo Romana
Mściślawicza // Slavia Orientalis. – Warsza-
wa, 1982. – R. 21, nr 3–4. – S. 115–127.

лише загальними міркуваннями щодо незвичайного особистого авторитету княгині і великої поваги до неї всіх Романовичів⁴.

Усвідомленню ролі княгині-матері в коронації Данила не сприяє утверджене в літературі переконання, метою князя було: одержати допомогу Заходу проти татар і підвищити міжнародний статус як “короля Русі”⁵. З перспективи цих завдань причетність до коронації княгині-матері виглядає зайвою подробицею без будь-якого значення. Втім, із розповіді літописця з усією очевидністю випливає, що саме вмовляння матері стали для Данила найважливішим аргументом на користь нелегкого рішення про коронацію.

Щоби зрозуміти роль “великої княгині Романової”, потрібно розглядати коронацію в ширшому історичному контексті. У цій події, безсумнівно, переплелися впливи не тільки католицького Заходу, а й православного Сходу.

Значення останнього новітні автори, на жаль, схильні недооцінювати. Незважаючи на декілька століть домінуючого візантійського впливу на Русі, його або повністю ігнорують, або визначають номінальним, що зовсім не мав реального політичного впливу. Все зводиться до загальних міркувань про те, як після втрати Константинополя в 1204 р. правителі Візантійської (Нікейської) імперії самі шукали підтримки Заходу, погоджуючись заради цього на об’єднання Церков і верховенство папи над усім християнським світом. “У цих умовах, – пише, наприклад, Микола Котляр, – коронація Данила не могла викликати особливих негативних емоцій в Нікеї”⁶.

Можна сказати, що нікейський вплив взагалі не розглядають як фактор зовнішньої політики Данила Галицького. Єдиною спеціальною роботою про значення коронації Данила для русько-візантійських відносин залишається невелика розвідка Мелетія Войнара, опублікована у 1955 р. На думку історика, коронація означала цілковиту незалежність Галицько-Волинського князівства від Візантії. Данило не міг не розуміти, що прийняття корони від папи виключало його з візантійської світової ієрархії і переносило в систему західноєвропейської церковно-політичної структури, “в орбіту західної концепції царства” з усіма можливими наслідками. Унія, на яку погодився князь, передбачала розрив церковних зв’язків із Візантією⁷.

⁴ Див., наприклад: *Домбровский Д.* К истории древнерусской княжеской семьи (отношения между взрослыми детьми и их родителями в роде Романовичей, галицко-волинской ветви Рюриковичей) // *Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2: История.* – 2005. – Вып. 3. – С. 11.

⁵ *Котляр Н. Ф.* Даниил, князь Галицкий. – Санкт-Петербург, 2008. – С. 290; *Головко О. Б.* Корона Данила Галицкого: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. – Київ, 2006. – С. 346–347; *Войтович Л. В.* Король Данило Романович: політик і пол-

ководець // *Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі.* Матеріали Міжнародної наукової конференції. 29–30 листопада 2007 р. – Львів, 2008. – С. 89.

⁶ *Котляр Н. Ф.* Даниил, князь Галицкий. – С. 290–291.

⁷ *Войнар М. М.* Корона Данила в правно-політичній структурі Сходу (Візантії) // *Записки Наукового товариства ім. Шевченка* (далі – ЗНТШ). – Рим; Париж; Мюнхен, 1955. – Т. 164: Корона Данила Романовича. 1253–1953 рр. Доповіді Римської сесії II наукової конференції Наукового товариства ім. Шевченка (Рим, 18 грудня 1953 р.). – С. 116–117.

Ідеї М. Войнара розвинув Іван Паславський. На його думку, Данило Романович, наважився прийняти корону від папи на протидію політиці Нікейської імперії, спрямованій на підпорядкування руських князівств Орді. На противагу їй князь шукав союзників на Заході, насамперед в особі понтифіка. Коронація, за словами історика, була для Данила “втечею від Візантії на Захід”⁸.

* * *

Однак треба враховувати перебіг переговорів про коронацію і унію з Римом на тлі ширших церковно-політичних процесів, які супроводжували постійні контакти між Нікеєю і папським престолом у другій половині 1240 – середині 1250-х років. До цього часу справедливо привертала увагу Володимир Пашуто⁹. Нещодавно це питання знову заторкнув Борис Флоря¹⁰. Водночас у більшості досліджень з історії взаємин Західної та Східної Церков участь галицько-волинського князя в екуменічних процесах середини XIII ст. залишається не зауваженою¹¹, а іноді навіть заперечується зовсім¹².

Перш за все, не підлягає сумніву, що в Галицько-Волинській Русі добре знали про контакти між Нікеєю та Римом із приводу можливого об’єднання Церков. Щобільше, з повідомлення літопису випливає, що ці контакти стали умовою переговорів Данила про прийняття корони від папи й укладення церковної унії. У літописному оповіданні про коронацію згадано визнання папи Інокентія IV для грецької віри та обіцянка скликати Вселенський собор для об’єднання Церков: “Інокентій проклинав тих, що хулили віру грецьку православну, і хотів він собор створити про істинну віру [і] про поєднання Церкви”¹³.

На думку Б. Флорі, звістки про приготування до об’єднання Церков надійшли до Галицько-Волинської Русі через Угорщину. Дружина угорського короля Бели IV була донькою нікейського імператора Феодора I Ласкара. У середині 1240-х років вона відіграла помітну роль при налагодженні контактів папи з болгарським царем Коломаном I Асенем (1241–1246)¹⁴. Ймовірно, як вважає Б. Флоря, за її посередництвом у 1245 р. до Болгарії доставлено послання папи, в якому висловлено готовність скликати Вселенський

⁸ Паславський І. Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII століття. – Львів, 2003. – С. 71–72.

⁹ Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – Москва, 1950. – С. 261–263.

¹⁰ Флоря Б. Н. У истоков религиозного раскола славянского мира (XIII век). – Санкт-Петербург, 2004. – С. 161 и далее.

¹¹ Див.: Vries W. de. Innozenz IV. (1243–1254) und der christliche Osten // Ostkirchliche Studien. – Würzburg, 1963. – Bd. 12. –

S. 113–131; Gill J. Byzantium and the Papacy. 1198–1400. – New Brunswick, 1979.

¹² Norden W. Das Papsttum und Byzanz. Die Trennung der beiden Mächte und das Problem ihrer Wiedervereinigung bis zum Untergange des byzantinischen Reiches. – Berlin, 1903. – S. 362.

¹³ “Некентии бо кляняше тех, хулящим веру Грецькую правоверную, и хотящу ему сбор творити о правои вере о воединеньи цркви”: Ипатьевская летопись. – Стб. 827.

¹⁴ Флоря Б. Н. У истоков религиозного раскола... – С. 162.

собор за участю грецького та болгарського духовенства для вирішення усіх спірних питань, що існували між Східною та Західною Церквами¹⁵.

У нашому уявленні галицько-волинські князі могли підтримувати безпосередні контакти з нікейськими правителями. Підставою для таких зношин холмського двору з Нікеєю могли слугувати становище і родинні зв'язки матері Данила – “великої княгині Романової”, доньки візантійського імператора Ісаака II¹⁶. Вона була близько споріднена з правлячою в Нікеї династією і, очевидно, не могла залишатися осторонь зовнішньої політики нікейських володарів, головною метою якої було повернення Константинополя.

Нікейський імператор Іоан III I. Ватац (1222–1254) у стосунках з латинцями перейшов до активних наступальних дій. Важливе значення мала його перемога при Піманіоні (1224), в результаті якої Латинська імперія втратила усі володіння в Азії. Надалі Іоан за короткий час завоював острови Лесбос, Родос, Хіос, Самос і Кос, що суттєво послабило вплив Венеції в Егейському морі¹⁷.

Для продовження наступу Нікейська імперія потребувала військових союзників. У 1230-х роках для неї на деякий час таким став болгарський цар Іван II Асень (1218–1241), за підтримки якого 1234 р. вдалося захопити плацдарм у Фракії для подальшого відвоювання візантійських володінь на Балканах¹⁸.

Наприкінці 1230-х років новим спільником I. Ватаца виявився німецький імператор Фрідріх II (1220–1250). Шлях до союзу між ними відкрила смерть латинського імператора Іоана де Брієнна (1229–1237), тестя Фрідріха II, з яким останній підтримував назагал мирні стосунки¹⁹. У 1244 р. I. Ватац одружився з донькою Фрідріха Констанцією, яка прийняла в Нікеї ім'я Анна²⁰.

Фрідріх II успадкував уявлення про імператорську владу як необмежену, даровану Богом владу римських імператорів²¹. Внаслідок цього його ставлення до створеної під егідою папи Латинської імперії було

¹⁵ Див.: Латински извори за българската история. – София, 1981. – Т. 4. – С. 91.

¹⁶ Див.: *Майоров А. В.* Дочь византийского императора Исаака II в Галицко-Волынской Руси: Княгиня и монахиня // Древняя Русь: вопросы медиевистики. – 2010. – № 1. – С. 76–106.

¹⁷ Див.: *Angold M.* A Byzantine government in exile: Government and society under the Laskarids of Nicaea. 1204–1261. – Oxford, 1975. – P. 197 sq.

¹⁸ Докладніше див.: *Жаворонков П. И.* Nikejsko-bolgarskie otnosheniya pri Ivane II Asene (1218–1241) // Византийские очерки. Труды советских ученых к XV Международному конгрессу византинистов / Отв. ред. З. В. Удальцова. – Москва, 1977. – С. 195–209.

¹⁹ *Жаворонков П. И.* Nikejskaya imperiya i Zapad (vzaimootnosheniya s gosudarstvami Apenningoskogo poluostrova i papstvom) // Византийский временник. – Москва, 1974. – Т. 36. – С. 111.

²⁰ *Historia diplomatica Friderici Secundi: Sive constitutiones, privilegia, mandata, instrumenta quae supersunt istius imperatoris et filiorum ejus; accedunt epistolae paparum et documenta varia* / Ed. A. Huillard-Bréholles. – Paris, 1861. – Т. 6, pars I. – P. 147; *Matthaei Parisiensis, monachi Sancti Albani, Chronica majora* / Ed. H. R. Luard. – London, 1877. – Т. 4 (1240–1247). – P. 299.

²¹ *Васильев А. А.* История Византийской империи. От начала Крестовых походов до падения Константинополя. – Санкт-Петербург, 1998. – С. 198.

ворожим. Німецький імператор прагнув ліквідувати цю державу як незаконне зняття папського впливу на Сході²².

Скориставшись союзом з німецьким імператором і послабленням Болгарії після смерті Івана II Асеня, І. Ватац продовжив завоювання на Балканах і на 1246 р. приєднав до своєї держави території в Північній Фракії та Македонії з містами Адріанополь і Салоніки, а також частину Епірського царства. Ці успіхи поклали край існуванню так званої Фессалонікійської імперії, правителі якої не бажали підкорятися владі Нікеї і конкурували з нею за вплив над грецьким населенням Балкан²³.

Альянс Фрідріха з І. Ватацем був серйозною загрозою для Апостольського престолу. Оголошуючи про позбавлення влади імператора на засіданні Ліонського собору 17 липня 1245 р., Інокентій IV (1243–1254) вказував на численні злочини Фрідріха, вже двічі перед тим відлученого від Церкви. Серед них, поряд з образами єрархів, недбальством до церковного будівництва та справ милосердя, особистою аморальною поведінкою і організацією вбивства герцога Людвіга Баварського, значився “нечестивий союз” з мусульманами і “грецькими розкольникими”. Останнє звинувачення мало на увазі шлюб доньки Фрідріха з І. Ватацем²⁴.

Розуміючи всю небезпеку союзу німецького і нікейського імператорів, папа доклав чимало старань, щоб посягти ворожнечу між ними. З цією метою понтифік спробував схилити І. Ватаца до переговорів про унію з Римом в обмін на обіцянку повернути грекам Константинополь²⁵.

У 1247 р. до Нікеї прибув посол папи монах-мінорит (францисканець) Лаврентій, який зустрівся з Патріархом Мануїлом II (1244–1254) і повідомив його про бажання Інокентія IV здійснити об'єднання Церков на вигідних для греків умовах²⁶. Брат Лаврентій входив до найближчого оточення понтифіка. Під 1251 р. його як свого друга згадує фра Салімбене де Адам – монах-мінорит з Парми, автор великої хроніки про політику папського престолу та історію Італії середини XIII ст. За деякий час після повернення Лаврентія з Нікеї Інокентій IV поставив архієпископом Антіварі²⁷. Примітно, що він змінив на цій посаді іншого мінорита Джованні дель Плано Карпіні, який займав антіварійську кафедру на рубежі 1240–1250-х років.²⁸

²² Жворонков П. И. Никейская империя и Запад... – С. 112.

²³ Див.: *Bredenkamp Fr. The Byzantine Empire of Thessalonike (1224–1242)*. – Thessalonike, 1995.

²⁴ *Monumenta Germaniae Historiae* (далі – MGH). *Legum sectio IV: Constitutiones et acta publica imperatorum et regum* / Ed. L. Weiland. – Hannoverae, 1897. – Т. 2. – Р. 508–512. Див. також: *Historia diplomatica Friderici Secundi...* – Т. 6, pars I. – Р. 325; *Annales Placentini Gibellini a. 1154–1284* / Ed. Ph. Jaffé // MGH. *Scriptores*. – Hannoverae, 1863. – Т. 18. – Р. 491.

²⁵ *Haller J. Das Papsttum: Idee und Wirklichkeit*. – Stuttgart, 1953. – Bd. 4. – S. 262.

²⁶ *Annales Minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum auctore...* / Ed. L. Wadding. – Romae, 1732. – Т. 3. – Р. 1247. – Nr. 8–10.

²⁷ *Chronica fratris Salimbene de Adam* / Ed. O. Holder-Egger // MGH. *Scriptores*. – Hannoverae, 1913. – Т. 32. – Р. 419. Російський переклад див.: *Салімбене де Адам. Хроніка* / Научн. ред. О. Ф. Кудрявцев. – Москва, 2004. – С. 484.

²⁸ *Шастина Н. П. Путешествия на Восток Плано Карпини и Гильома Рубрука* //

В Нікеї охоче прийняли пропозицію папи. Після відвоювання в 1246 р. Фессалонік І. Ватац побоювався дій латинян у відповідь. За свідченням Матвія Паризького, в описаний час латинський імператор Балдуїн II (1228–1261) їздив до Франції і Англії, збираючи хрестоносців для захисту Константинополя та повернення земель, що їх відібрав І. Ватац²⁹.

З Хроніки Салімбене де Адам відомо також, що в березні 1249 р. в Ліон до папи прибув нікейський посол – монах Салімбен, який володів як грецькою, так і латинською мовами. Він привіз листи від імператора І. Ватаца і патріарха Мануїла з проханням прислати до Нікеї для подальших переговорів генерального міністра ордену міноритів Іоана Пармського, що користувався незаперечним моральним авторитетом як на Заході, так і на Сході³⁰. 28 травня 1249 р. датуються листи Інокентія IV до Іоана III, І. Ватаца і патріарха Мануїла, відіслані до Нікеї з посольством Іоана Пармського³¹.

Після успішно проведених переговорів у травні 1250 р. Іоан прибув до Рима в супроводі нікейського посольства, яке везло листи від І. Ватаца і Мануїла³². Однак пройти далі до Ліона, де перебував папа, посли не змогли, оскільки їх затримав імператор Фрідріх II, незадоволений контактами Нікеї з понтифіком. Нікейське посольство добралося до Ліона тільки на початку весни 1251 р.³³

Переговори з папою для І. Ватаца зовсім не передбачали розриву з Фрідріхом. Навпаки, нікейський імператор продовжував підтримувати теста в його протистоянні з Інокентієм IV. У 1248 р. І. Ватац надіслав Фрідріхові велику суму, а навесні 1250 р. надав значні військові сили³⁴.

Смерть Фрідріха II 13 грудня 1250 р. призвела до докорінної зміни співвідношення сил у Європі. Його наступник, німецький і сицилійський король Конрад IV (1250–1254) вороже поставився до нікейського імператора. Розрив між ними стався після того, як Конрад вигнав з Італії сімейство Ланчіа, родичів матері імператриці Анни, дружини Іоана III І. Ватаца, що втекли до Нікеї³⁵.

На такому тлі латинський імператор Балдуїн II за підтримки папи знову почав збирати сили для боротьби з І. Ватацем, вирушивши на Захід вербувати хрестоносців. Водночас папа розіслав проповідників із закликом до походу проти Нікеї. Все це, а також загроза навали монголів, з якими

Путешествия в восточные страны Плано Карпини и Рубрука / Ред., вступ. ст. и прим. Н. П. Шастиной. – Москва, 1957. – С. 8.

²⁹Matthaei Parisiensis Historia Anglorum, sive, ut vulgo dicitur, Historia Minor. 1067–1253 / Ed. Fr. Madden. – London, 1869. – Т. 3 (Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores. – Т. 44). – Р. 24–25.

³⁰Chronica fratris Salimbene de Adam. – Р. 304–305, 321. Пор.: Салімбене де Адам. Хроніка. – С. 351–352.

³¹Regesta Pontificum Romanorum inde ab A. post Christum natum MCXCVIII ad A. MCCCIV / Ed. A. Potthast. – Berolini, 1875. – Т. 2. – Nr. 13385, 13386. – Р. 344.

³²Chronica fratris Salimbene de Adam. – Р. 662.

³³Norden W. Das Papsttum und Byzanz. – S. 325.

³⁴Жаворонков П. И. Никейская империя и Запад... – С. 114.

³⁵Diehl Sh. Figures byzantines. – Paris, 1908. – Т. 2. – Р. 219–220.

Рим підтримував постійні контакти, спонукало І. Ватаца погодитися на відновлення переговорів про об'єднання Церков³⁶.

У другій половині 1253 р. нікейський імператор відіслав до Рима нове посольство у складі митрополитів Георгія Кізікського й Андроніка Сардського, а також ігумена монастиря Аксея Арсенія Авторіана, майбутнього константинопольського патріарха, надавши послам найширші повноваження для обговорення умов унії. Про це посольство згадує Феодор Скутариот у примітках до "Історії" Георгія Акрополита³⁷.

Листи патріарха Мануїла до папи Інокентія IV, а також папи Олександра IV до єпископа Костянтина Орвіето зберегли нікейські умови унії: повернення Константинополя, відновлення Вселенського Патріархату, від'їзд з Константинополя латинського духовенства. Натомість нікейська сторона визнавала верховенство папи в церковних справах, його право скликати вселенські собори і головувати на них, приймати присягу від православного духовенства; імператор брав на себе зобов'язання виконувати всі укази папи, якщо вони не суперечили священним канонам³⁸.

Нікейське посольство затримав Конрад IV і лише на початку літа 1254 р. воно прибуло до Рима³⁹. Однак продовження переговорів незабаром виявилось неможливим через смерть головних учасників: 3 листопада 1254 р. помер імператор Іоан III Ватац, а через місяць (7 грудня) – папа Інокентій IV.

Новий нікейський імператор Феодор II Ласкар (1254–1258) був вихований у дусі ідей Аристотеля і бачив призначення правителя насамперед у служінні своєму народові (грецькій нації), заради якого він мав йти на будь-які жертви⁴⁰. Подібно до Фрідріха II, Феодор II ставив владу імператора над владою понтифіка. Він пропонував новому папі Олександрові IV (1254–1261) відновити переговори про унію на основі принципів рівності Церков і верховенства в них імператора⁴¹.

* * *

Початок переговорів галицько-волинських князів з Апостольським престолом про коронацію Данила і церковну унію збігається з поновленням переговорів про об'єднання Західної та Східної Церков, що проходили за ініціативою папи з володарями Нікеї і Болгарії, найактивніша стадія яких припадає на кінець 1240 – початок 1250-х років⁴².

³⁶ Жаворонков П. И. Никейская империя и Запад... – С. 114.

³⁷ Георгий Акрополит. История / Пер., вступ. статья, коммент. и прилож. П. И. Жаворонкова. – Москва, 2005. – С. 326. Див. також: Angold M. A Byzantine government in exile... – P. 82 sq.

³⁸ Hofmann G. Patriarch von Nikaia Manuel II. an Papst Innozenz IV // *Orientalia Christiana Periodica*. – Roma, 1953. – T. 19. – P. 67–70; Schillmann F. Zur byzantinischen Politik Alexandre IV. (1254–1261) // *Römi-*

sche Quartalschrift für christliche Altertums-kunde und Kirchengeschichte. – Freiburg, 1908. – Bd. 22. – S. 115–119.

³⁹ Norden W. Das Papsttum und Byzanz. – S. 367.

⁴⁰ Angelov D. Imperial ideology and political thought in Byzantium (1204–1330). – Cambridge, 2007. – P. 204 sq.

⁴¹ Жаворонков П. И. Никейская империя и Запад... – С. 116.

⁴² Докладніше про ці переговори див.: Lauret V. Le pape Alexandre IV (1254–1261)

Питання про унію з Римом обговорювалося одночасно в Нікеї та Галицько-Волинській Русі на переговорах, які вели два близьких до Інокентія IV мінорити, – Лаврентій та Іоанн (Д. дель Пано Карпіні). Восени 1245 р. останній, на шляху до Монголії, пройшов через землі Південно-Західної Русі, зустрівся з князем Васильком Романовичем, єпископами та боярами і зачитав їм грамоту папи про “...єдність святої матері Церкви”⁴³. Продовживши подорож, посланець навесні наступного року десь у придонських степах зустрівся і з князем Данилом, який повертався з Орди. На зворотному шляху з Монголії до Ліона в червні 1247 р. папський посланець ще раз відвідав Галицько-Волинську Русь, знову зустрівся з Данилом і Васильком, а також єпископами та “гідними поваги людьми”, які підтвердили, що “...бажають мати владу папу своїм батьком і паном, а святу Римську Церкву володаркою і вчителькою”⁴⁴.

На 1246–1248 рр. припадає інтенсивне листування Інокентія IV з руськими князями, що свідчить про постійні взаємні контакти⁴⁵. Незабаром після повернення з Орди, Данило Романович відправив до Ліону свого посланця ігумена Григорія, чие ім'я згадує лист папи до майнцького архієпископа від 15 вересня 1247 р.⁴⁶ Владислав Абрахам встановив, що цим Григорієм був ігумен монастиря св. Данила в Угровську. У червні 1247 р. галицько-волинські князі, мабуть, відіслали до Ліона ще одне посольство, що прибуло туди разом із Д. дель Пано Карпіні⁴⁷.

Переговори папи з правителями Нікеї та Галицько-Волинської Русі розвивалися синхронно і досягали кульмінації практично водночас. Посланець папи абат Опізо з Мезано зустрів Данила у Кракові наприкінці липня 1253 р.⁴⁸, проте домогтися згоди князя на коронацію й унію Церков йому вдалося не відразу, вагання Данила тривали декілька місяців. Восени посольство прибуло до Русі⁴⁹.

Дата самої коронації невідома. Найвірогідніше за В. Абрахамом, вона відбулася у грудні 1253 р.⁵⁰ М. Грушевський відносив її до останніх місяців 1253 р.⁵¹ Микола Чубатий вважав, що ця подія відбулася на

et l'Empire de Nicée // Echos d'Orient. – Bucarest, 1935. – Т. 34. – Р. 30–32; Haller J. Das Papsttum... – Bd. 4. – S. 261–262; Vries W. de. Innozenz IV... – S. 113–131.

⁴³ *Джиованни дель Пано Карпіні*. История Монгалов / Пер. А. И. Малейна // Путешествия в восточные страны... – С. 67.

⁴⁴ Там же. – С. 75, 82.

⁴⁵ *Regesta Pontificum Romanorum...* – Т. 2. – Nr. 12093–12098. – Р. 256. Російський переклад див.: *Большакова С. А.* Папские послания галицкому князю как исторический источник // Древнейшие государства на территории СССР. 1975 год. – Москва, 1976. – С. 113–131.

⁴⁶ *Regesta Pontificum Romanorum...* – Т. 2. – Nr. 12689. – Р. 296.

⁴⁷ Див.: *Nagirnyy V.* “Curientes tuis votis annuere”: Kto był inicjatorem rokowań między książętami halicko-wolyńskimi a stolicą apostolską w połowie lat 40-ch XIII wieku? // Дрогоичинь 1253. Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 755-ї річниці коронації Данила Романовича. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 134–141.

⁴⁸ *Włodarski B.* Polska i Ruś (1194–1340). – Warszawa, 1966. – S. 145.

⁴⁹ *Грушевський М.* Хронологія подій Галицько-Волинської літописи // ЗНТШ. – Львів, 1901. – Т. 41. – С. 36–37.

⁵⁰ *Abraham W.* Powstanie organizacji... – Т. 1. – S. 134.

⁵¹ *Грушевський М.* Хронологія... – С. 36–37.

початку 1254 р.⁵², цим же роком (близько 1254) датував її й В. Пашуто⁵³. Так чи інакше півроку папське посольство легата Опізо з Мезано, в якому одні бачать посла Риму в Польщі⁵⁴, інші – в Помор'ї⁵⁵, провело в очікуванні, поки Данило Романович не зважився прийняти королівські інсигнії і дати згоду на унію Церков.

Саме у другій половині 1253 р., коли відбувалися переговори про умови коронації і церковної унії у Кракові, а потім у Холмі, з Нікеї до Риму, як ми бачили, надіслано посольство, уповноважене для укладання унії на умовах, попередньо погоджених обома сторонами.

Мабуть, відкладення коронації Данила й очікування на неї папських послів, які привезли корону, але упродовж півріччя не мали змоги виконати свою місію, були пов'язані з вичікуванням холмського двору на звістки з Нікеї, що підтверджували остаточне узгодження умов союзу з Римом і відправлення повноважних представників для укладення договору з папою.

Думати так дозволяє участь у коронації руського духовенства. Згідно з Галицько-Волинським літописом, Данило прийняв корону "від отця свого папи Інокентія і від всіх єпископів своїх". Руське духовенство від початку брало участь у переговорах з Римом. За свідченням Д. дель Плано Карпіні, привезені тоді пропозиції папи Данило і Василько обговорювали зі своїми єпископами⁵⁶.

Необхідністю безпосередніх контактів з нікейськими володарями в такий важливий для світової політики і долі Східної Церкви момент пояснюється, на наш погляд, поїздка до Нікеї найближчого сподвижника Данила Романовича Кирила – кандидата князя на київську митрополичу кафедру. У 1246 р., на шляху до Нікеї, він досяг Угорщини, де виконав ще одне доручення Данила, ставши посередником на переговорах про укладення шлюбу між його сином Левом і донькою короля Бели IV Констанцією. За сприяння в укладенні цього шлюбу Бела обіцяв Кирилові провести його "...до греків з великою честю"⁵⁷.

Кирило, судячи з усього, успішно виконав свою місію, підтвердивши готовність князя Данила дотримуватися цілей зовнішньої політики нікейського двору. Нагородою за це стало затвердження Кирила київським

⁵² Чубатий М. Західна Україна і Рим у XIII ст. у своїх змаганнях до церковної унії // ЗНТШ. – Львів, 1917. – Т. 123–124. – С. 60.

⁵³ Пашуто В. Т. Очерки... – С. 259. М. Котляр датує коронацію жовтнем–листопадом 1253 р.: Котляр Н. Ф. Комментарий // Галицко-Волинская летопись: Текст. Комментарий. Исследование. – Санкт-Петербург, 2005. – С. 294.

⁵⁴ Чубатий М. Західна Україна і Рим... – С. 59.

⁵⁵ Рамм Б. Я. Папство и Русь в X–XV вв. –

Москва; Ленинград, 1959. – С. 169.

⁵⁶ Джиованни дель Плано Карпини. История монгалов. – С. 81.

⁵⁷ Ипатьевская летопись. – Стб. 809. Про поставлення Кирила на київську митрополію див.: Жаворонков П. И. Никейская империя и княжества Древней Руси // Византийский временник. – Москва, 1982. – Т. 43. – С. 84–85; Соколов Р. А. Обстоятельства поставления первого русского по происхождению митрополита Кирилла // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2: История. – 2006. – Вып. 4. – С. 3–7.

митрополитом. Повернувшись уже в сані митрополита, Кирило за деякий час прибув у Суздальську землю⁵⁸.

Разом із дипломатичними зусиллями папської курії, значну роль у просуванні переговорів про церковно-політичний союз Сходу і Заходу відіграла нікейська дипломатія, найважливішим інструментом якої залишилися династичні зв'язки василевсів із правителями європейських держав.

Свій внесок у налагодження контактів Іоана III І. Ватаца з папою Інокентієм IV зробила дружина угорського короля Бели IV Марія Ласкаріна, сестра першої дружини І. Ватаца Ірини. Про посередницькі зусилля угорської королеви можна стверджувати за відомостями з листа до неї Інокентія IV, датованого 30 січня 1247 р. папа дякує Марії за її "щире бажання" сприяти воз'єднанню Церков. У листі повідомляється про прибуття до папи від королеви двох братів-міноритів, які "з радістю і захопленням" розповіли про її "...наполегливі старання повернути І. Ватаца і його народ в лоно матері Церкви". У відповідь понтифік пропонував негайно відрядити до Нікеї послів, обравши для цього "...мужів передбачливих і мудрих", щоб вони змогли остаточно переконати І. Ватаца погодитися на укладення унії⁵⁹.

Можливо, таким послом став наблизений до папи монах-мінорит Лаврентій, який прибув до Нікеї у тому ж 1247 р. Посередницька місія візантійської царівни Марії, дружини угорського короля, привела до відновлення безпосередніх контактів нікейського імператора з папою і до початку переговорів про об'єднання Церков.

У світлі наведених даних виникає можливість пояснити несподівану, на перший погляд, появу в літописному оповіданні про коронацію Данила як однієї з головних дійових осіб його матері, візантійської царівни Євфросинії-Анни, чії докази переконали князя прийняти корону. Княгиня-мати, безсумнівно, мала підтримувати стосунки зі своєю родичкою в Угорщині (Марія Угорська була двоюрідною племінницею Євфросинії) і мала знати про її посередницькі зусилля у переговорах Нікеї з Ліоном і Римом.

Втручання княгині-матері у справи Данила в такий відповідальний момент навряд чи могло бути зумовлено проримськими настроями чи бажанням сприяти у наданні їй синові королівського титулу. Воно, на наш погляд, визначалося політичними інтересами Нікеї, головним завданням якої залишалася повернення Константинополя і відновлення Візантійської імперії в її колишніх кордонах на Балканах. Для досягнення цієї мети використовувалися усі засоби і могли бути виправдані будь-які жертви. Євфросинія, очевидно, не залишалася байдужою до сподівань своїх співвітчизників і тому зробила все можливе, щоб утримати Данила в фарватері нікейської політики.

Санкт-Петербурзький державний університет

⁵⁸ Лаврентьевская летопись // ПСРЛ. – Москва, 1997. – Т. 1. – Стб. 472.

⁵⁹ Vetera Monumenta Historica Hunga-

riam sacram illustrantia maximam partem nondum / Ed. A. Theiner. – Romae, 1859. – Т. 1. – Nr. 377. – P. 203.